

LÁSZLÓ SZABOLCS

MEGÉRTENI A NACIONALIZMUST

Feischmidt Margit (szerk.):

Nemzet a mindennapokban –

Az újnacionalizmus populáris kultúrája

■ Ha internetes vásárlás közben véletlenül a „Harcos” nevezetű ruházati honlapra téved a gyanútlan böngésző, itt egy sok felkiáltójeles figyelmeztetés fogadja, amely köntörfalazás nélkül közli, hogy „a Harcos nem csak egy divat, ennél sokkal több: fegyver a rendszer ellen...” Továbbá elmagyarázza, hogy a ruházat megvásárlása és viselése megkülönböztet a „szürke átlagtól, a rendszer rabszolgáitól”, sőt egyenesen a radikális hazafiak közösségének tagjává avat, akik „olyan hazáért küzdenek, amelyben a magyar nemzeti érdek mindenek felett áll”. (263.) A ruhákon lehet Trianon-kereszt, rovásírás vagy csak könnyedebb „népművészeti” motívum, a felavatásra pedig ott van minden nyáron a Magyar Sziget, ahol – Csodaszarvas energiatl segítségével – nemzeti rockra lehet bulizni hajnalig, majd kipihenni a fáradalmakat az árpádsávos hálósákban. A felsorolást persze lehetne folytatni, mert lassan a hétköznapi élet minden aspektusára létezik egy *nemzeti* termék, olyannyira, hogy az említett „szürke átlag” mindinkább kezd átváltani a piros-fehér-zöld árnyalataiba.

A nemzeti eszmével felturbózott, vonzóvá tett márkák és szolgáltatások körünk vegytiszta paradoxonjai közé tartoznak: kihasználva egy társadalmi és gazdasági válsághelyzetet, a fogyasztóknak egy antiglobalista moralizálással lemázolt, könnyen elérhető, pozitív identitást és autenticitást ígérnek, miközben a globális kapitalizmus legalapvetőbb, lokális megnyilvánulásai. Am a kétezres évekkel kezdődő sikerük, népszerűségük és a tömegkultúrára gyakorolt jelentős hatásuk jelzi, hogy egy széles körű társadalmi

igénynek tesznek eleget. A *magyaros* termékek iránti növekvő elkötelezettség pedig csupán a leglátványosabb, felszíni jele egy nagyobb, mélyebb átváltozásnak Magyarországon (és részben Erdélyben is), amely révén az etnokulturális értelemben leszűkített nemzeti identitás vált sokak számára a hétköznapi orientáció, beszéd és gyakorlat központi vezérelvévé. Ezt felismerve, a L’Harmattan kiadónál nemrég megjelent *Nemzet a mindennapokban – Az újnacionalizmus populáris kultúrája* című tanulmánykötet többek között arra keresi a válaszokat, hogy mire vezethető vissza ez a nemzeti azonosság utáni erőteljes igény; mivel magyarázható Magyarországon a nemzeti diskurzus domináns helyzetbe kerülése; és milyen társadalmi, kulturális és politikai következményei vannak ennek a paradigmatis átváltozásnak.

A kötet szerzői (Feischmidt Margit, Glózer Rita, Ilyés Zoltán, Kasznár Veronika Katalin, Zakariás Ildikó) az általuk vizsgált kérdéseket az „újnacionalizmus” gyűjtőfogalmán belül tárgyalják, ami által a magyarországi jelenséget egyrészt belehelyezik egy olyan kortárs európai hullámba, amely többnyire hasonló módon hasznosítja újra a nacionalista beszédmódokat és politikai gyakorlatokat (gondolhatunk itt például a szélsőjobboldali pártok kiemelkedő sikerére a 2014-es európai parlamenti választásokon). Másrészt pedig érzékeltetni kívánják, hogy az elemzett jelenség újszerű, tipikusan 21. századi, s ezért struktúrájában és logikájában immár nem azonos a klasszikus (19. században kifejlődött) adminisztratív és politikai nacionalizmussal. A kötet új-

donságát, egyediségét és megkérdőjelezhetetlen fontosságát pedig az adja, hogy a már létező politikai és gazdasági elemzések mellett (és ezeket kiegészítve) az „újnacionalizmust” egy mélyreható kultúr-antropológiai és diskurzuselemzői szempontból vizsgálják. A kutatói perspektívából és a tudatos elemzői pozícióból származó érdem, hogy a könyvbe foglalt tanulmányoknak sikerült megtalálni (és remélhetőleg meghonosítani) egy olyan tudományos, semleges, de közérthető nyelvet, amellyel – a többszöri kompromittált közbeszéd ellenére – eredményesen lehet tárgyalni vitatott témákról. A fő cél ebben a megközelítésben ugyanis nem a normatív kritika vagy a morális elítélés (noha ezeknek is megvan a jogos kontextusuk és megfelelő műfajuk), hanem a megértés folyamatának elősegítése, ami nem csupán szakmailag hasznos, hanem társadalompedagógiai szempontból is fontos feladat.

A kötet két, 2008 és 2012 között végzett nagyszabású kutatás eredményeinek az összesítéséből született, és ezáltal többnyire hiteles képet tud adni az elmúlt évtizedben lezajló folyamatokról. A könyvben használt antropológiai „alulnézet”, fogalomrendszer és metodológia részben folytatása, részben pedig szükséges továbbgondolása egy korábbi, Rogers Brubaker által vezetett átfogó kutatásnak, amely az ezredforduló idején vizsgálta meg Kolozsvár interetnikus viszonyait és a romániai nacionalizmus természetét.¹ Ám a két kutatás végkonklúziói lényegesen eltérnek egymástól, mondhatni szinte ellentétesek. A kolozsvári terepmunka ugyanis azt bizonyította, hogy – noha az etnikai identitások jelentős szerepet játszanak több hétköznapi kontextusban – a román vagy magyar lakosok elenyésző hányada mobilizálható a politikai elit által kialakított és ismételten erőltetett nacionalista diskurzusokkal. Ezzel szemben a magyarországi kutatások az „újnacionalista” váltás kapcsán pedig egy fordított folyamatot írnak le. Pontosabban azt, hogy miként lett egy viszonylag szűk, de erőteljesen nacionalista világszemlélet tükröző szubkultúrából egyre inkább mainstreamesedő, a populáris kultúra nagy részét és egy fiatal politikai nemzedéket meghatározó társadalmi jelenségé. Ebben az új kontextusban és tagadhatatlanul új (történelmi) korszakban az antropológiai érdeklődés immár a szélsőjobb-

oldali radikalizmus sikerének hátterét próbálja felderíteni. Tágabb értelemben, igyekszik feltérképezni azt a társadalmi terepet, amelyre a nacionalizmust (és időnként a burkolt rasszizmust) újrashasznosító pártpolitika építkezhetett az elmúlt 5–6 évben. A bevezetőben Feischmidt Margit ezt a némileg meglepő felismerést úgy fogalmazta meg, hogy: „jelenleg nem az állam játssza, játszotta a magyar nacionalizmus meghatározásában a főszerepet, hanem a civil aktorok, a szélsőjobboldali politika és média, amit egy egész identitáspolitikai ipar támogat”. (8) Vagyis az „újnacionalizmus” keretén belül a nemzeti eszme nem (csupán) egy „felülről jövő” politikai ideológia, hanem mindenekelőtt olyan hétköznapi kognitív háló, amely „azáltal válik a társadalom jelentős részévé, hogy komodifikálódott, beépült, beikódolódott a mindennapi cselekvésekbe, a kulturális fogyasztásba, és a világban való tájékozódás újrakalkitott kerete lett”. (287.)

Azáltal, hogy a kutatók a „mindennapokra” helyezik a hangsúlyt, és érveiket, konklúzióikat a hétköznapi gyakorlatoknak, beszélgetéseinek, sajtójának az elemzésére építik, érzékletesen ki tudják mutatni, hogy a nemzeti világszemlélet egy naponta újratermelő normalitásként lehet felfogni. Olyan meghatározó keretként, ami által a modern avagy posztmodern, de mindenképp késő kapitalista, fogyasztói, „elidegenedett” társadalomban kisebb-nagyobb embercsoportok értelmet, célt, tevékenységet találnak, alkotnak maguknak. Ez természetesen nem a nacionalizmus (és számos negatív társjelenségének) apologetikája, hanem inkább a tudományos ellensúlyozása olyan tekintélyes elméleti-eszmei narratíváknak (és itt együtt említhetjük a marxizmust, a liberalizmust, a kozmopolitizmust stb.), amelyek teleologikus világszemlélete szerint a nacionalizmus és az etnikai identitás tulajdonképpen történelmi-kulturális anakronizmus, s ennek logikus következményeként előbb-utóbb el kellene tűnnie. Ezen beszédmódok (ön)kritikátlan gyakorlása pedig egyrészt komoly félreértése az emberi csoportok, társadalmak kohéziós tulajdonságainak; másrészt pedig a nemzeti identitásukat komolyan megélt állampolgárok egyoldalú, arrogáns és türelmetlen kizárása a szűken felfogott modernitásból, európai-ságból, a kortársi létből.

A kötet szerkezeti logikájára az jellemző, hogy a tematikailag és fogalmilag jól elhatárolt részek az összjelenség különböző aspektusait és dimenzióit tárgyalják esettanulmányokon keresztül. Különösen hasznossá teszi pedagógiai szempontból a könyvet, hogy szinte mindenik fejezetben a tárgyalt téma kapcsán alaposan megszerkesztett szakirodalmi bemutatót találunk, amely több esetben is az első magyar nyelvű ismertetése egy-egy kutatási metodológiának. A Feischmidt Margit által jegyzett előszó pedig jelenleg minden bizonnyal az egyik legátfogóbb és legfrissebb bevezetést nyújtja a nacionalizmuskutatás magyar és nemzetközi irodalmába.

A könyv első részében az „újnacionalizmus” két fő aspektusáról találunk részletes elemzést: egyrészt a történelmi narratívák és szimbólumok központi szerepéről, másrészt pedig a jelenség erőteljes generációs jellegéről. A Magyarországon és sok más európai országban 1989 után létrejött politikai és ideológiai legitimitáshiány ugyanis elősegítette azt a folyamatot, amelynek révén a történelmi emlékezet populáris konstrukciói és a népszerű szimbólumokra összpontosító emlékezés rítusai egyre inkább átvették a közösségi, illetve politikai életben a főszerepet. Hofer Tamás kutatásainak nyomdokán haladva mutatja be Feischmidt Margit, hogy miként vált a Trianon- és a Nagy-Magyarország-kultusz az „újnacionalizmus” mitikus motorjává, azaz olyan rendkívül közkedvelt kulturális szimbólummá, amelynek ünneplésében találkozott az alulról jövő társadalmi igény és a (konzervatív, illetve szélsőjobboldali) pártpolitika kezdeményezése. A magyar kontextusban beállt társadalmi válság olyan revíziós igényt termelt ki, amely az állampolgárság által meghatározott nemzeti közösség képe helyett inkább igyekszik helyreállítani egy történelmi dicsőségre és kulturális fölényre épülő nemzeti önképet. Ebben az értelemben Trianon sikeres „felhasználása” azzal magyarázható, hogy szimbolikus inverziója által a jelen dicstelensége ellenében a múlt fiktív dicsőségét, az etnokulturális nemzet egységét lehet felmutatni.

A probléma elméleti felvezetése után a következő fejezetben az „újnacionalizmussal” kapcsolatos hipotézisek részletes ellenőrzését és bizonyítását találjuk.

A kutatók 14 fókuszcsoportos interjú keretén belül 18 és 30 év közötti (budapesti és vidéki) alanyokkal lezajlott beszélgetések alapján elemzik a nemzetről, identitásról, ellenségekpekről, politikai orientációról és történelemről kialakult diskurzusokat. A fejezet konkrétabb célja, hogy magyarázatokat találjon a fiatal nemzedéknek a szélsőjobboldali pártok iránt érzett szimpátiájára, elkötelezettségére (amit már számos közvélemény-kutatás jelzett). Fontos itt felismerni és megérteni, hogy a beszélgetéseket kezdeményező antropológiai odafigyelés nem egyszerűen egy kutatói gesztus, hanem a magyar társadalomban jelenleg igencsak hiányzó, világnézeti szakadékokon átívelő megértési szándék megnyilvánulása is. A radikális jobboldali diskurzushoz és világszemlélethez vonzó fiataloknak a közbeszédben történő „lefasisztázása” vagy enyhébb esetekben „zavaros fejű eltévedtekként” való leírása nem visz közelebb az általuk meghozott döntések megértéséhez. A fókuszinterjúk vizsgálata kimutatta, hogy a fiatalok politikai preferenciáit egy értékrendbeli és életvitelbeli váltás határozza meg, amelyet tradicionalista-kommunitárius fordulatként fogalmaztak meg az elemzők. Eme váltást a (fentebb már említett) társadalmi válság nyomán létrejött társadalmlélektani helyzet okozza, vagyis egy nemzedék-specifikus, kollektív frusztráció: egzisztenciális félelem, bizonytalanság és főleg kiábrándultság abból az elitből, abból a rendszerből, amelyek az érzékelt problémákat nem képesek kezelni. (154.) A frusztráció leküzdését pedig olyan önértékelési diskurzusok kialakításával hajtják végre, amelyek kulturális, nemzeti és helyenként faji szupremáciát igazoló narratívákon alapulnak. Vonzó és dinamikus baloldali alternatíva hiányában ezek a fiatalok a szélsőjobboldali pártokban és szervezetekben találják meg helyüket.

A következő rész különböző nacionalista keretű civil performanszokat és kulturális fogyasztási szokásokat vizsgál meg. Bemutatja, hogy ezek miként alakítanak ki olyan ideiglenes közösségeket, amelyek révén a résztvevők meg tudják tapasztalni a nemzeti identitás és összetartozás élményét. Ilyes Zoltán egy turisztikai formába oltott, tömeges emlékezési rítusról ír, bemutatva azt a „nemzeti zarándoklatot”, amely – a csíksomlyói

búcsúval összefonódva – a Gyimesbükk mellett levő „ezeréves határ” meglátogatása által kíván (újra)alkotni egy virtuális össznemzeti élményt. Zakariás Ildikó magyarországi civil szervezetek külhoni jótékonyági programjainak vizsgálatával elemzi a „nemzeti filantrópia”, vagyis az etnikailag meghatározott szolidaritás jelenségét, és izgalmasan írja le azt a dichotóm függőségi viszonyt, illetve ideológiai interakciót, amely a támogatók és támogatottak között létrejön. A harmadik fejezet pedig a magyarországi populáris tömegkultúra egyik újonnan kialakult és népszerűvé vált részéről, a „nemzeti rock” jelenségéről és ennek a szélsőjobb-oldali mozgalmakkal (Jobbik Magyarországért mozgalom, Hatvannégy Vármege Ifjúsági Mozgalom) összefonódott szocializációs élményvilágáról szól.

A kötet záró része az „újnacionalista” átalakulás legnegatívabb következményével foglalkozik, tudniillik azzal, hogy az országos és lokális szinteken tapasztalható gazdasági nehézségek és társadalmi deklasszálódás kontextusában a pozitív magyarságkép kialakításának diszkurzív folyamata egyidejűleg megteremti magának az etnikai és faji alapon meghatározott ellenségképet. Magyarország falvaiban és városaiban az 1989 után bekövetkezett szociális dinamika folytán a felerősödő nacionalista világszemlélet ezt az ellenséget a „cigány” kategóriával határozta meg, és ennek következtében diszkriminatív, kirekesztő és szegregáló gyakorlatokat támogatott. A mediatizált eseményről elhíresült Gyöngyöspatán és más falvakban készített terepmunka kimutatta, hogy a kirekesztés diskurzusaiban a „magyar”

kategória kulturálisan és morálisan a „cigány” fölé van helyezve, akárcsak egy kasztrendszer hierarchiájában. A falvakban befolyásos szerephez jutó „magyar” elitek a hagyományörzés, a rendfenntartás és tisztaság nosztalgikus narratívái révén egy etnikailag homogén közösséget szeretnének kialakítani, és láthatatlanná tenni az általuk érzékelt másságot. Az újnacionalizmus által meghatározott kognitív keret ilyen körülmények között a „mindennapi rasszizmus” szövegeit és gyakorlatait hozta létre. Ezek egyrészt gyakori konfliktusokat okoznak, ellehetetlenítve a békés együttélést, másrészt pedig alapot adnak a Magyarországon egyre erősödő szélsőjobb-oldali politikának.

Mindezeket figyelembe véve megállapítható, hogy a *Nemzet a mindennapokban* egy igazi társadalomtudományi és kutatói mérföldkő, de ugyanakkor – közérthető, precíz elemzési nyelve és érdekesítő érvelése ellenére – egyáltalán nem könnyű megemészteni a kötet egészét a tárgyalt témák súlyossága és felkavaró jellege miatt. A távolságtartó leírások nem tudják az értelmezett példák, kiemelt esetek megrendítő és néhol kétségbeesítő hatását elvenni, s így az olvasás önkéntelenül egy „pokoljárás” és kegyetlen szembesülés élményére hasonlít. Embertársaink, nemzettársaink és jelen korszakunk ideológiai tendenciáinak a megértése egyáltalán nem könnyű feladat, alázatos odafigyelést és kritikai attitűdöt igényel mindenkor. A tanulmánykötet által felnyitott és járhatóvá tett elemzői útvonalak remélhetően segítenek ebben a kikerülhetetlen, türelmet igénylő feladatban.

■ JEGYZET

1. Rogers Brubaker – Feischmidt Margit – Jon Fox – Liana Grancea: *Nacionalista politika és mindennapi etnicitás egy erdélyi városban*. L'Harmattan, Bp., 2011.